

A FÓKUSZEMELÉSRŐL ÚJ ADATOK TÜKRÉBEN: EGY LFG-ALAPÚ MEGKÖZELÍTÉS

Szűcs Péter

Bevezetés¹

A fókuszemelés² a magyar nyelv egy viszonylag sokat kutatott jelensége. Ezen tény ellenére nem mondhatjuk, hogy sikerült volna egy általánosan elfogadott leírását adni a szerkezetnek. Ennek egyik fő oka, hogy a fókuszemelés igen nagy változékonyságot mutat leíró szinten, és ez oda vezetett, hogy nem volt, és tulajdonképpen ma sincs egyetértés a különböző kutatók között abban, hogy mi is az a mintázat, amit jellemezni kellene. Ebből az következett, hogy a témával foglalkozó különböző tanulmányok eltérően ítélik meg, hogy melyik mondatváltozat helyes és melyik nem. Az effajta bizonytalanság nem szerencsés a tudományban, hiszen fennáll a veszély, hogy mindenki csak azokat a mondatokat tekinti elfogadhatónak, amelyeket az ő megközelítése magyaráz. Szerencsére a helyzet javulóban van, hiszen a legutóbbi tanulmányok már nem pusztán a nyelvész intuíciójára hagyatkoztak, hanem felmérésekkel igyekeztek alátámasztani álláspontjukat. Jelen tanulmány is ezt az utat kívánja követni. A dolgozat kettős céllal íródott: új empirikus eredményeket bemutatni a fókuszemelésről, és azok alapján felvázolni egy lehetséges elemzést a Lexikai-Funkcionális Grammatika (LFG) keretében. Az LFG-ről részletes ismertetést nyújt angol nyelven Bresnan (2001), Falk (2001), valamint Dalrymple (2001), magyarul pedig Komlósy (2001) nyújt áttekintést.

A dolgozat felépítése a következő: az első szakasz röviden bemutatja a fókuszemelést és fő tulajdonságait, a második áttekintést ad a releváns eddigi elemzésekről, a harmadik bemutatja az általánosításaimat, valamint az azokat alátámasztó kísérleti adatokat, a negyedik felvázolja a levont következtése-

¹ A publikáció elkészítését részben az OTKA K 72983 számú kutatási projekt, részben pedig a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A TÁMOP projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Szeretnék továbbá köszönetet mondani a bírálói és szerkesztői véleményekért, amelyek nagyban segítettek munkámat.

² Az „emelés” szót kizárólag mint hagyományos elnevezést használom, nem jelent semmilyen elköteleződést részemről a mozgatóst tartalmazó nyelvtani modellek irányába.

ket és a javasolt elemzést, az utolsó pedig összegzést nyújt, illetve a jövőbeni lehetséges kutatási irányokat mutatja be.

1. A fókuszemelés és tulajdonságai

Mielőtt a részletes ismertetésbe kezdek, előre szeretném bocsátani, hogy e dolgozatban a *topik* és *fókusz* terminusokhoz É. Kiss (1992) definícióit veszem alapul. Azaz egy mondat topik összetevője „előtérbe állítja azt a dolgot, amiről a VP állítást tesz” (É. Kiss 1992: 105), míg a fókusz kizárólagosan azonosítja. Ezen szemantikai tulajdonságokhoz a jól ismert szintaktikai és fonológiai sajátosságok kapcsolódnak.

Fókuszemelésnek nevezzük azt a konfigurációt, amikor egy beágyazott mondatból egy mondatrész a főmondat ige előtti pozíciójában jelenik meg. Ez csak akkor történhet meg, ha a főige a „hídígeknak” nevezett speciális igeosztályba tartozik (például *mond*, *hisz*, *ígér*, *gondol*, bővebben lásd Kálmán 2001: 169). Az (1)-ben láthatunk egy egyszerű példát: (1a) egy közönséges alárendelő mondat szerkezet, míg (1b) ennek a fókuszemelést tartalmazó változata.

- (1) a. *Azt mondtad, hogy János jön.*
b. *JÁNOST³ mondtad, hogy jön.*

Ebben a példában a beágyazott mondat alanya jelenik meg a főmondatban, de más mondatrészek is részt vehetnek a fókuszemelésben. A (2) alatti példamondatok szemléltetik ezt egy tárgy (2a), egy oblikvusz (2b) és egy adjunktum (2c) esetén.

- (2) a. *JÁNOST mondtad, hogy szereted.*
b. *PÁRIZSBA mondtad, hogy mész.*
c. *ROBIVAL mondtad, hogy elmész sétálni.*

Mindezen változatok közül az alany emelése mutatja a legérdekesebb tulajdonságokat, valamint a vonatkozó tanulmányok többsége is ezzel foglalkozik a leginkább, így jelen dolgozat témáját is erre szűkítem.

Az említett érdekes tulajdonságok abban állnak, hogy az emelt alanyokat tartalmazó mondatokban kétféle morfoszintaktikai variációt is megfigyelhetünk. Az első az emelt mondatrész esetével kapcsolatos. Az (1b)-ben tárgy-esete van, de ez nem szükségszerű, ugyanis alanyesetben is állhat, legalábbis a beszélők egy része számára:

³ A nagybetű a hangsúlyt jelzi.

(3) *JÁNOS mondtad, hogy jön.*

Ez a variáció sokáig vitatott volt az irodalomban, É. Kiss (1987), Gervain (2002), Coppock (2003) és saját szakdolgozatom (Szűcs 2011) elfogadta létezését és elemezte, míg Kenesei (1994), Lipták (1998) és É. Kiss (2002) nem. Jelenleg megszilárdulni látszik a megengedő álláspont, különösen Gervain (2002) munkájának hatására.

A második variáció a beágyazott mondat igéjét érinti. Gervain fedezte fel, hogy ha egy egyes szám harmadik személyű (E/3) emelt alany kvantort tartalmaz, akkor a beágyazott ige ragozása egyes szám harmadik vagy többes szám harmadik személyű is lehet (a T/3 ragozás meglepő, hiszen egyszerű szerkezetekben ilyenkor mindig E/3 ragozás van). Érdekes módon ez csak akkor igaz, ha az emelt alany tárgyesettel rendelkezik. Ezeket a jelenségeket a (4)-ben láthatjuk.

- (4) a. *Az összes lány jön / *jönnek.*
b. *Az ÖSSZES LÁNYT mondtad, hogy jön/jönnek.*
c. *Az ÖSSZES LÁNY mondtad, hogy jön/*jönnek.*⁴

2. Szakirodalmi áttekintés

Mint említettem, már több tanulmány is foglalkozott a fókuszemeléssel. Jelen dolgozat szempontjából Kenesei (1994) Kormányzás és Kötés elméleti keretben íródott munkája, Gervain (2002) minimalista elemzése, valamint Coppock (2003) LFG-alapú munkája a releváns. A Kenesei (1994) munkájában kifejtett expletívumasszociált láncra épülő elemzés Coppock LFG-s munkáját is nagyban befolyásolta, míg Gervain (2002) az empirikus eredményei miatt fontos.

2.1. Kenesei (1994)

Kenesei (1994) munkája arra az állításra épül, miszerint az egyszerű alárendelt mondatokban az *azt* névmás expletívum, ami egy láncot alkot a beágyazott mondatdal. Amikor fókuszemelés történik, az emelt mondatrész ennek az expletívumnak a pozíciójába kerül, és felveszi az esetét. Ezzel magyarázható

⁴ A névtelen bírálóm felvetette, hogy az alanyesetű emelt mondatrészek elfogadhatóságát befolyásolhatja, hogy van-e kitett alany a mondatban, pl. *‘János Béla mondtad, hogy jön (János azt mondtad, hogy Béla jön értelemben).* Ez valóban így van, a két egymás mellé kerülő alanyesetű mondatrész zavarja a mondatfeldolgozást. Én magam is teszteltem hasonló mondatokat (Szűcs 2011), és igen gyenge osztályzatokat kaptak az ilyen mondatok (átlagban 1,46 az ötfokozatú skálán). Ez azonban nem a kompetenciához, hanem a performanciához kapcsolódó kérdés, tehát jelen tanulmányban nem kívánok vele foglalkozni.

az emelt alanyok tárgyesete. Kenesei továbbá megemlíti, hogy az inherens esetek „erősebbek” a strukturálisoknál, így például az oblikvuszok megtartják az esetüket.

A legelőször szembetűnő probléma ezzel az elemzéssel, hogy nem ad számot arról, hogy miként lehetséges, hogy az emelt mondatrész alanyesetű is lehet. Továbbá ellenérveket lehet felsorakoztatni az *azt* expletívumként való elemzése ellen. Rákosi–Laczkó (2005) rámutatnak, hogy a valódi expletívumok, mint például az (5a)-ban az angol *there*, nem viselhetnek diskurzus-funkciót és főhangsúlyt sem kaphatnak. Kérdezni sem lehet rájuk, mint *azt* (5b) mutatja.

- (5) a. **THERE is a man in the building.*
EXPLETÍVUM van egy ember PREP-ban a ház
 'Van egy ember a házban.'
 b. **What seems that John is happy?*
 mi tűnik, hogy János van boldog
 ~ 'Hogy tűnik, hogy János boldog?'

Ezen kívül megfelelő diskurzuskörülmények között az *azt* lecserélhető *ezt*-re:

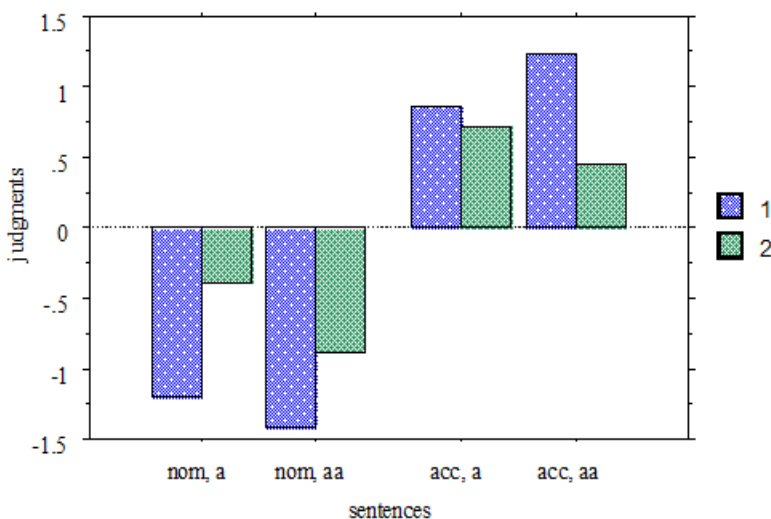
- (6) *Én is ezt mondom, hogy nem kell aggódni.*

Rákosi–Laczkó (2005) álláspontja, amivel én is egyetértek, hogy az összetett mondatokban található *azt* egy mutató névmás. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kérdés nincs lezárva. Kenesei személyes közlése szerint az angol és a magyar expletívumok közötti különbségek nyelvtipológiai szempontokra vezethetők vissza⁵.

2.2. Gervain (2002)

Gervain Judit kutatása három szempontból is jelentős. Egyfelől ő fedezte fel a beágyazott ige variációit (lásd (4)-es példamondatok), másfelől kérdőíves felméréssel és statisztikai elemzéssel támasztotta alá munkáját, harmadrészt a felmérés eredményeiből kiindulva két beszélőcsoportot különített el. Az 1. ábrán láthatjuk a felmérése eredményét (négyféle mondatvariánst tesztelt, mivel kétféle paraméter van, az emelt mondatrész esete és a beágyazott ige ragozása).

⁵ Az angol szerkezetileg konfigurációs nyelv, míg a magyar diskurzuskonfigurációs. A konfigurációs nyelvekben az expletívumok csak szűk értelemben vett nyelvtani kitöltőfunkcióval bírhatnak, míg diskurzuskonfigurációs nyelvekben olyan helyeken képviselhetnek mondatrészeket, ahol azok egyébként nem állhatnak. A magyarban például egy alárendelt mondat nem lehet fókuszált (**Hogy János jön, mondtad*), ezért jelenik meg az expletívum a főmondatban.

1. ábra: Gervain eredményei (nom: alanyesetű emelt mondatrész; acc: tárgyesetű emelt mondatrész; a: egyeztetés, E/3 ragozás; aa: egyeztetés hiánya, T/3 ragozás)

Mint láthatjuk, két dialektust különített el. Az 1-es csoport az alanyesetet egyáltalán nem fogadja el, de mindkét ragozás megfelelő neki. A 2-es csoport valamivel pozitívabban viszonyul az alanyesethez, de a T/3 ragozás számukra ront a mondatok megítélésén. Az 1.a és 1.b táblázat nyújt áttekintést a mintázatról.

1.a táblázat: 1-es (rezumtív) csoport Gervain (2002)-ben

	Alanyeset az emelt összetevőn	Tárgyeset az emelt összetevőn
E/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	✓
T/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	✓

1.b táblázat: 2-es (mozgatásos) csoport Gervain (2002)-ben

	Alanyeset az emelt összetevőn	Tárgyeset az emelt összetevőn
E/3 ragozás (4-es mondat esetén)	✓	✓
T/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	*

Gervain ezt a mintázatot úgy modellezte minimalista keretben, hogy az 1-es csoport rezumptív⁶, míg a 2-es mozgatásos stratégiával állítja elő a kérdéses szerkezeteket. A mozgatás esetében mindig egyeznie kell a beágyazott ige ragozásának az emelt mondatrésszel, hiszen a beágyazott igei csoportból mozgott ki, míg a rezumpció egy lazább kapcsolat, ami lehetővé teszi az egyeztetési variációt (Gervain 2002: 54).

Ebben a keretben alapvető probléma, hogy – mint Gervain meg is jegyzi – nem világos, miként jöhetnek létre azok a mondatok, amelyek alanyesetű emelt mondatrészt tartalmaznak, hiszen ekkor a főige tárgyesete ellenőrizetlenül marad. Mégis elfogadhatónak kell nyilvánítania ezeket a mondatokat, hiszen valahogy jeleznie kell ezen beszélők viszonylagos toleranciáját az alanyeset irányában. A második probléma véleményem szerint a tolerancia viszonylagos voltában rejlik. Egyrészt habár valóban jobban elfogadják a 2-es csoport beszélői ezeket a mondatokat, ám ítéleteik még mindig a negatív tartományban vannak. Másrészt a „tárgyeset, T/3 ragozás”-típusú mondatok (utolsó oszlop) jobbnak ítéltettek, holott elvileg ez a csoport nem tudja őket előállítani (hiszen az emelt mondatrész a beágyazott igei csoportból mozgott ki, tehát a ragozása egyezést kell mutasson a beágyazott igével).

2.3. Coppock (2003)

Coppock elemzése lényegét tekintve Gervain munkájának az LFG-re történő adaptációja. Álláspontja szerint az emelt mondatrészeket a főige nem tematikus tárgyakként kell kezelnünk (ez az álláspont teszi Kenesei (1994)-hez hasonlóvá, hiszen az LFG-ben az expletívumok is nem tematikus összetevők). Ezt azzal támasztja alá, hogy a főige ragozása követi a magyarban talál-

⁶ Az emelt mondatrész már eleve a főmondatban generálódik, és koindexálva van egy a beágyazott mondatban található néma rezumptív névmással.

ható határozott-határozatlan változást (7), ellenben ezek az igék (hídigék) általában nem fordulnak elő tárgyakkal (8).

- (7) a. *JÁNOST mondtad, hogy jön.*
b. *EGY EMBERT mondtál, hogy jön.*
(8) **Jánost mondtad.*

A dialektusok közötti eltérést úgy modellálja, hogy különböző kontrollmechanizmusokat rendel a két dialektushoz (funkcionális vagy anaforikus), és ezt egy optimalitáselmélet alapú (Prince–Smolensky 1993) megszorítássorrenddel biztosítja.

Mivel ez az elemzés is Gervain osztályozásából indul ki, azok a kifogások, amelyek a tolerancia viszonylagos voltát érintik, éppúgy érvényesek itt is. Nem világos továbbá, hogy mi is lenne az alanyesetű emelt összetevők státusza. Coppock nem foglalkozik velük explicit módon, pedig világos, hogy tárgyak nem lehetnek, hiszen ezeknél nem figyelhető meg a határozott-határozatlan ragozás váltakozása:

- (9) a. *JÁNOS mondtad, hogy jön.*
b. *EGY EMBER mondtad, hogy jön.*

Ha viszont nem tárgy, akkor egyéb lehetőség híján el kell fogadnunk, hogy nem is áll vele semmilyen kapcsolatban, hiszen az egyéb grammatikai funkció lehetőségek (alany (SUBJ), másodlagos tárgy (OBJ2), saját alannal rendelkező alárendelt mondat (COMP), saját alannal nem rendelkező alárendelt mondat (XCOMP), birtokos (POSS)) kizárhatóak.

További probléma ezzel a megközelítéssel, hogy Coppock egy funkcionális projekciót, egy FP-t (*focus phrase*) feltételez az összetevős szerkezetben, ami LFG-keretben nem motivált (bővebben lásd Laczkó–Rákosi 2010).

3. Saját feltevések

Mindezen megfontolások tükrében az elemzésem az alábbi feltevéseken nyugszik:

1. Az egyeztetési variáció nem jelentős tényező.
2. Az emelt tárgyesetű összetevők a főige tematikus tárgyai.
3. Az emelt alanyesetű összetevők nem fókusz, hanem topik diskurzus-funkcióval bírnak.

Az alábbiakban ezen állításokat vizsgálom meg egyenként.

3.1. Az egyeztetési variáció

Habár Gervain (2002) megközelítésében az T/3 variáció elfogadása (a tárgyesetű emelt mondatrészek esetén) az egyik fő megkülönböztető szempont a dialektusok között, Jánosi (2011) felmérése nem támasztotta ezt alá⁷. Mindkét ragozás egyformán elfogadható volt a beszélőknek. Ez a kérdés még nincs lezárva, Jánosi Adrienn személyes közlése alapján további felmérések várhatók, szofisztikáltabb módszerekkel, amelyek remélhetőleg végleges választ adnak erre az problémára. Jelen dolgozatban elfogadom Jánosi (2011) eredményeit.

3.2. A tárgyesetű emelt mondatrészek tematikussága

Coppock (2003) állításával szemben álláspontom szerint a tárgyesetű emelt mondatrészek tematikus tárgyai a főigének. Ennek alátámasztására először is utalnék a 2.1 pontban említett érvekre, melyek az *azt* mutató névmásként való értelmezése mellett szólnak. Mint ilyen, tematikus szereppel kell, hogy rendelkezzen, és ennek megfelelően az ő helyén előforduló emelt mondatrészek is hasonlóan tematikus szerepet kell, hogy kapjanak⁸.

További érv a tematikusság mellett, hogy a szóban forgó igék Coppock állításával szemben igenis előfordulnak tárgyakkal:

- (10) a. *Az időjárás-jelentésben vihart mondtak holnapra.*
- b. *A bankok nagy nyereséget ígértek az embereknek.*
- c. *Egy nagy gömb fagyit akarok.*

Egy harmadik érv a tematikusság mellett, hogy mint azt egy névtelen bírálóm felvetette, még a (8)-féle mondatok is elfogadhatóak megfelelő diskurzusfeltételek esetén:

- (11) A: *Végül Pista jön.*
- B: *De hiszen te Jánost mondtad!*

Ezen a ponton párhuzamot vonhatunk az angol nyelv *persuade* 'rábeszél, meggyőző' és *believe* 'hisz' igéi között meglévő kontraszttal (Bresnan 1982).

⁷ Jánosi (2011) munkája a fókuszemelés egy kibővített változatával foglalkozik, ahol a beágyazott mondat egy összetett kifejezéséből csak az egyik kerül a főmondatba, de mind a kettőn megtalálható ugyanaz az eset, lásd (i).

(i) *Autót mondtad, hogy újat veszel.*

Jánosi (2011) minimalista megközelítésében a beszélők közti eltérést eltérő egyeztetési mechanizmusok okozzák (*case concord* vs. *basic concord*)

⁸ A tematikus szerep pontos meghatározása a jövő feladata, valószínűleg olyan szerepről van szó, amelyet például a *János kap a Jánosról mondtad, hogy jön* mondatban.

Az alábbi mondatokban mind a két ige egy tárgyat és egy alárendelt tagmondatot vesz magához argumentumként.

- (12) a. *I believed John to steal the car.*
Én hittem János PREP ellopt az autót.
kb. 'Jánost hittem, hogy ellopta az autót'
b. *I persuaded John to wash the car.*
Én rávettem János PREP mos az autót.
'Jánost vettem rá, hogy moss le az autót.'

A felszíni hasonlóság ellenére lényeges különbség van a két mondat között. A *persuade* esetén a *John* tárgy tematikus viszonyban van a főigével (azaz szemantikai argumentuma a főigének) míg a *believe* esetén nem. (Ez abból is látszik, hogy a *believe*-nek lehet expletívum alanya, míg a *persuade*-nek nem: *It was believed that John stole the car* vs. **It was persuaded that John washed the car*). Ebből többek közt az is következik, hogy (akárcsak (11)-nél) megfelelő szövegkörnyezetben a mellékmondat elhagyható a *persuade* mellől, míg a *believe* mellől még akkor sem:

- (13) a. *Someone had to wash my car. I persuaded John.*
'Valakinek le kellett mosnia az autót. Rávettem Jánost.'
b. *Someone had stolen my car. *I believed John.*
'Valaki ellopta az autót. Jánost hittem.'

Ennek az az oka, hogy habár a *persuade* esetén a megnyilatkozás második mondatában (*I persuaded John*) az ige argumentumszerkezete hiányos, az a kontextusból kipótolható, és a meglévő argumentumnak van szemantikai szerepe, ami nem mondható el a (13b)-ről. Az, hogy a magyar mondatban a *mond* a *persuade*-hez hasonlóan viselkedik, arra utal, hogy ahhoz hasonlóan neki is tematikus argumentuma a tárgya.

Az alanyesetű emelt összetevők ezzel szemben nem állnak semmilyen kapcsolatban a főigével. A tematikus kapcsolat hiánya abból is látszik, hogy a (11)-es mondat alanyesetű összetevő esetén „elromlik”:

- (14) A: *Végül Pista jön.*
B: *???De hiszen te János mondtad!*

⁹ Az, hogy ez a fordítás magyarul nem hangzik valami jól, azt jelezheti, hogy a feltételezésünk nem biztos, hogy egyértelműen általánosítható az összes magyar hídigeként számon tartott igré. Ezt feltétlenül további kutatások tárgyává kell tenni.

3.3. Az alanyesetű emelt összetevők diskurzusfunkciója

Az 1. és 2.2. részben láttuk, hogy az alanyesetű emelt összetevők státusza bizonytalan. Sokáig vitatott volt, hogy egyáltalán vannak-e ilyen fókuszemelt mondatok. Gervain (2002) óta elfogadott, hogy vannak, de mint 2.2-ben kifejtettem, még így is problematikus a megítélésük. Magyarázatot keresve a következő hipotézist fogalmaztam meg: ezek az összetevők alapesetben nem fókusz, hanem topik diskurzusfunkciót töltenek be. A megítélésük ellentmondásossága annak tudható be, hogy mindig fókuszként tesztelték őket, ami eleve egy jelölt opció. Ebben a megközelítésben a beszélők közötti különbség nem abban áll, hogy milyen stratégiát alkalmaznak, hanem abban, hogy mennyire hajlandók egy szerkezetet jelölt módon alkalmazni. Azt is mondhatnánk, hogy nem az a kérdés, léteznek-e alanyesetű emelt összetevők, hanem hogy léteznek-e fókuszként értelmezett alanyesetű emelt összetevők.

A fenti hipotézis megvizsgálása céljából kétféle empirikus felmérést végeztem el: egy fonológiai jellegűt és egy mondatelfogadhatósági vizsgálatot.

3.3.1. A fonológiai felmérés¹⁰

Abból indultam ki, hogy ha egy összetevő fókusz diskurzusfunkciót kap, akkor a mondat főhangsúlyát is megkapja. Ez a fókuszemeléses mondatokra is igaz kell, hogy legyen, és ezzel a kísérlettel ennek jártam utána.

3.3.1.1. Résztvevők

10 fiatal (24-26 év közötti) magyar anyanyelvű férfi¹¹ vett részt a felmérésben.

3.3.1.2. Anyagok

Összesen 78 mondatot olvastak fel a résztvevők. Ebből 18 semleges, fókuszemelést nem tartalmazó mondat volt. A 60 fókuszemeléses mondat fele emelt tárgyat tartalmazott, ami ebben a tanulmányban nem érdekes. A 30 alanyemelését tartalmazó mondatból 15-ben tárgyesetben volt az emelt mondatrész (például *Jánost mondtad, hogy jön.*), 15-ben pedig alanyesetben (például *János mondtad, hogy jön.*). Mindkét mondatosor 5 mondat háromszori megismétléséből állt össze, hogy a véletlenszerűséget csökkentsük.

¹⁰ Szeretnék köszönetet mondani Nagy Tibornak a felmérés kivitelezésében nyújtott segítségéért, valamint a tesztalanyoknak a részvételért.

¹¹ Az intonációs mintákat könnyebb mérni mélyebb férfihangoknál.

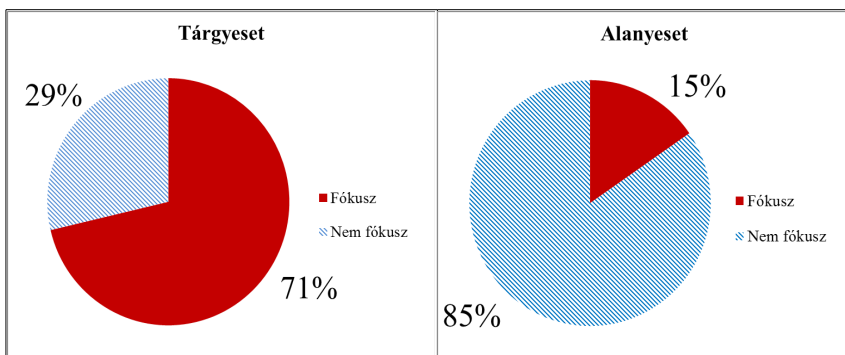
3.3.1.3. Módszerek

A kísérlet egy fonológiai stúdióban zajlott, egyszerre egy résztvevővel. A résztvevők csak annyit tudtak, hogy egy mondat-hangsúlyozási felmérésben vesznek részt. A mondatok egyenként jelentek meg számukra egy *Power-Point*-prezentáció segítségével. A mondatok megjelenésükben nem adtak semmilyen jelzést arra vonatkozólag, hogy hogyan kell őket értelmezni (tehát a fókusz nem volt nagybetűkkel jelölve). A feladatuk az volt, hogy olvassák fel a mondatokat a számukra legtermészetesebb módon.

A felolvasásról hangfelvétel készült, amit aztán egyenként elemeztem a *Speech Analyzer*TM nevű szoftver segítségével, ami méri és kijelzi a hangmagasságot, valamint a hangerőt.

3.3.1.4. Eredmények

A 2. és 3. ábra mutatja, hogyan hangsúlyozták a beszélők a mondatokat. Ha az emelt mondatrészre tették a mondat főhangsúlyát, akkor azt „fókusznak” jelöltem, ha nem, akkor pedig „nem fókusznak”.

**2. ábra: Emelt tárgyesetű összetevők hangsúlyozása (bal oldalon)
Emelt alanyesetű összetevők hangsúlyozása (jobb oldalon)**

3.3.2. Mondatelfogadhatósági vizsgálat

A magyarban a fókuszált összetevők mindig az ígét közvetlenül megelőző pozícióban állnak, nem állhat semmi köztük és az ige között. Ebből az következik, hogy a fókuszemeléses mondatok helytelenné kell, hogy váljanak, ha igekötővel látjuk el az ígét. Hipotézisem szerint az alanyesetű emelt összetevők nem fókusz diskurzusfunkcióval bírnak, tehát ők az igekötővel együtt is pozitív megítélés alá kell, hogy essenek.

3.3.2.1. Résztvevők

15 magyar anyanyelvű egyetemista vett részt a felmérésben.

3.3.2.2. Anyagok

A felmérés 46 mondatot tartalmazott, amelyek közül 10 semleges, fókuszemelést nem tartalmazó mondat volt. A maradék 36 mondat a következőképpen oszlott meg.

1. 6 mondat emelt tárgyesetű alanyt tartalmazott. Ez az alany fókuszként volt jelölve, például: *JÁNOST mondtad, hogy jön.* (Fókusz ACC + V)
2. 4 mondat emelt tárgyesetű alanyt tartalmazott, de fókusz az igén volt jelölve, például: *Jánost MONDTAD, hogy jön.* (ACC + Fókusz V)
3. 6 mondat emelt alanyesetű alanyt tartalmazott. Ez az alany fókuszként volt jelölve, például: *KRISZTI gondoltuk, hogy kitakaríthatna.* (Fókusz NOM + V)
4. 8 mondat emelt alanyesetű alanyt tartalmazott, de fókusz az igén volt jelölve, például: *Kriszti GONDOLTUK, hogy kitakaríthatna.* (NOM + Fókusz V)
5. 6 mondat emelt tárgyesetű alanyt tartalmazott, és a főige igekötővel volt ellátva, valamint az ige fókuszként volt jelölve, például: *Ferit MEGMONDTAM, hogy jó választás lesz.* (ACC, PV) (PV=preverb)
6. 6 mondat emelt alanyesetű alanyt tartalmazott, és a főige igekötővel volt ellátva, valamint az ige fókuszként volt jelölve, például: *Feri MEGMONDTAM, hogy jó választás lesz.* (NOM, PV)

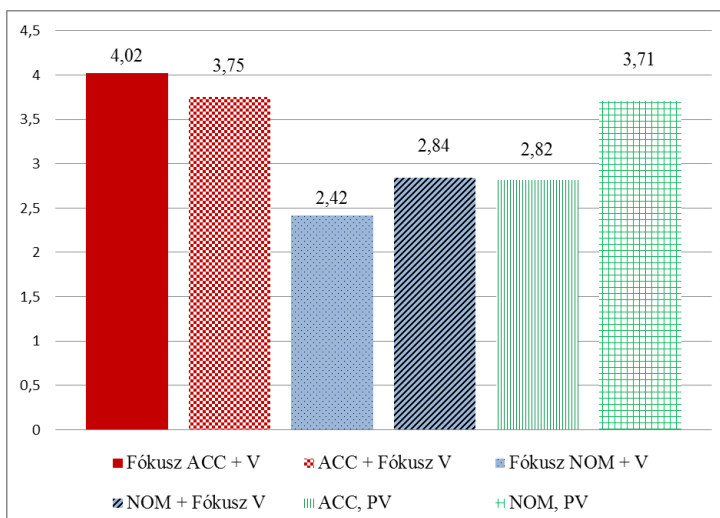
Lényeges, hogy ebben a felmérésben a mondatok diskurzusszerkezete egyértelműen jelezve volt.

3.3.2.3. Módszerek

A kérdőíveket elektronikusan küldtem szét. A mondatokat egy 5-ös skálán kellett értékelniük a résztvevőknek (1: teljesen elfogadhatatlan, 5: teljesen elfogadható).

3.3.2.4. Eredmények

A 4. ábra mutatja, hogy átlagosan milyen pontszámokat kaptak az egyes mondattípusok.

4. ábra: Átlagos mondatpontszámok

4. Az eredmények értékelése és következtetések

A mondathangúlyozási felmérés igazolta a hipotézisemet. Az alanyesetű emelt összetevőket egyértelműen sokkal inkább kezelték topikként a beszélők, az eseteknek mindössze 15%-ában kapták meg a mondat főhangsúlyát. Tárgyesetű emelt mondatrészek esetében ellenkező a trend: az esetek többségében (71%) a mondat fókuszaként értelmezték őket a beszélők, és ennek megfelelően kaptak hangsúlyt.

Az elfogadhatósági felmérés is alátámasztja a hipotézist. Ez legmarkánsabban azokon a mondatokon látszik, ahol az ige igekötővel volt ellátva (ötödik és hatodik oszlop). Ezek a mondatok jóval kedvezőbb elbírálás alá esnek, ha az emelt mondatrész alanyesetben áll (hiszen az nem fókusz, tehát nem kell szomszédosnak lennie az igével).

Azon mondatok esetében, ahol az igekötő nélküli ige egy alanyesetű emelt összetevővel áll, azok szerepelnek jobban, amelyekben a hangsúly nem az emelt mondatrészen van, hanem az igén (harmadik és negyedik oszlop). Ez szintén azt támasztja alá, hogy az alanyesetű emelt mondatrészek igen jelöltek fókuszként.

Kicsit meglepő az az eredmény, hogy emelt tárgyesetű összetevők még akkor is igen jól szerepelnek, ha nem fókuszok (második oszlop), noha legjobban fókuszként működnek (első oszlop).

Mielőtt hozzálátnánk, hogy LFG-ben modellezzük a feltárt mintázatokat, összegezzük őket. Az 2. táblázatban látható az összegzés.

2. táblázat: A mondatváltozatok elfogadhatósága

	Tárgyesetű emelt összetevő	Alanyesetű emelt összetevő
Fókusz	Mindenkinek elfogadható	Csak a beszélők egy csoportjának elfogadható
Topik	Mindenkinek jelölten elfogadható	Mindenkinek elfogadható

Ahhoz, hogy ezeket a preferenciákat modellálni tudjuk, a standard LFG-s architektúrát ki kell egészíteni egy optimalitáselméleti rangsorolással. Az LFG felépítése különösen alkalmas az effajta rangsorolásokra. Mivel az LFG-ben az összetevős szerkezet funkcionális annotációkkal van ellátva, megtehetjük azt, hogy a különböző szerkezetekben megtalálható annotációkat rangsoroljuk.

Nézzük először azt a változatot, amikor egy emelt összetevő tárgyesettel szerepel. Ebben az esetben megközelítésünk szerint a tárgyesetű emelt mondatrészt alapállás szerint fókusz, de jelölt módon lehet esetleg topik is. A nyelvtannak tehát tartalmaznia kell az alábbi újraíró szabályokat:

- (15) $S \rightarrow$ (NP) VP
 $(\uparrow \text{TOPIC}) = \downarrow$ $\uparrow = \downarrow$
 $(\uparrow \text{COMP SUBJ}) = \downarrow$
 $\downarrow \text{CASE} =_c \text{ACC} \rightarrow (\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$
- (16) $VP \rightarrow$ (NP) V'
 $(\uparrow \text{FOCUS}) = \downarrow$ $\uparrow = \downarrow$
 $(\uparrow \text{COMP SUBJ}) = \downarrow$
 $\downarrow \text{CASE} =_c \text{ACC} \rightarrow (\uparrow \text{OBJ}) = \downarrow$
- (17) $V' \rightarrow$ V CP
 $\uparrow = \downarrow$ $(\uparrow \text{COMP}) = \downarrow$

A összetevős szerkezet alapjául É. Kiss (1992) munkája szolgál. A mondat szimbóluma az S, aminek közvetlenül van alárendelve a topikok tartománya Ezt láthatjuk (15)-ben. A felfelé mutató nyíl utal az anyacsomóponttra ((15) NP-je esetében a S-re), a lefelé mutató nyíl pedig magára az összetevőre. Tehát (15)-ben az NP alatti első sor azt mondja, hogy ez az NP a mondat

topikja. Az NP körüli zárójel arra utal, hogy a topik opcionális, hiszen egy mondat nem feltétlenül kell, hogy tartalmazzon topikot.

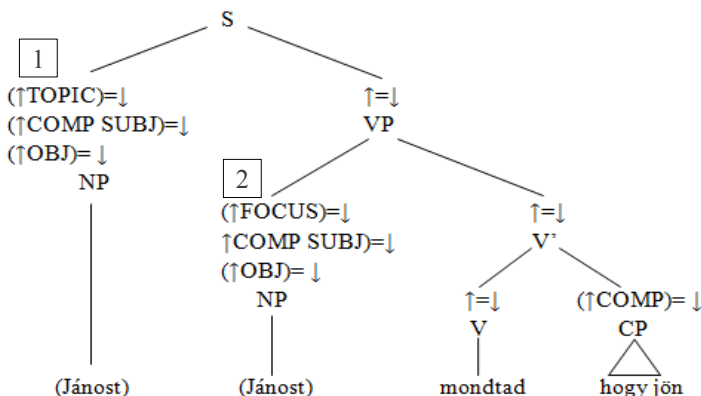
A második sor azt jelenti, hogy ha a mondatban található egy *COMP* grammatikai funkció (jelen esetben a *hogy*-os mellékmondat, amit a *mond* ige ír elő), akkor az NP-ben található összetevő annak alanyaként is funkcionál.

A harmadik sor első fele egy megszorító egyenlet (c: *constraining*), ami ellenőrzi, hogy az adott összetevő tárgyesetű-e. Amennyiben igen, akkor a sor második fele szerint az adott tagmondatban tárgyként kell értelmezni.

A VP alatt található $\uparrow=\downarrow$ jelzés azt jelenti, hogy a VP a projekció funkcionális feje, azaz minden információt a neki közvetlenül alárendelt összetevőtől kap.

(16) és (17) azt mutatja, hogy a VP specifikálójában található a fókusz, a VP belső szerkezete pedig lapos, és maga az ige az első elem.

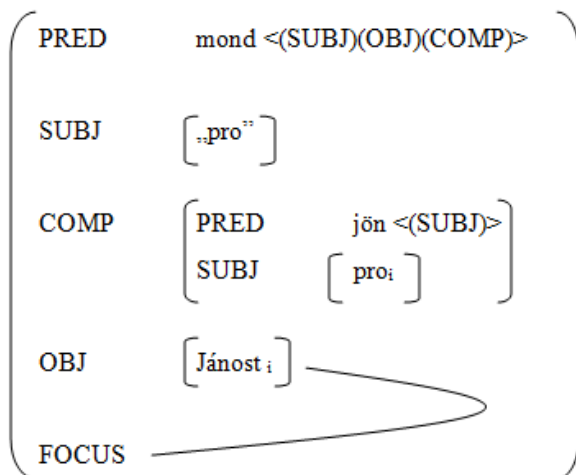
Az 5. ábra azt mutatja be, hogy milyen annotált összetevős szerkezetet állítanak elő a fenti újírái szabályok (a CP belső szerkezete jelen céljaink szempontjából nem releváns, ezért nem részletezem).

5. ábra: 1. annotált összetevős szerkezet

Az ábra azt mutatja, hogy a *János* összetevő két pozícióban is állhat, az azoknak megfelelő annotációkkal. Természetesen egyszerre csak egy helyen lehet, csak az egyszerűség és helykímélés miatt ábrázoljuk egy ábrán mindkét konfigurációt, a valóságban ez két alternatív elemzés lenne. A preferenciát úgy modellálhatjuk, hogy feltesszük, hogy a 2-es számmal jelölt annotációt előbbre rangsoroljuk az 1-esnél. Ez a két konfiguráció minden beszélő nyelv-tanában megtalálható.

Az LFG-ben az összetevős szerkezeten kívül található egy másik reprezentációs szint, a funkcionális szerkezet (f-szerkezet), ami a mondatrészek logikai-grammatikai viszonyait ábrázolja, anélkül, hogy a lineáris sorrendjüket figyelembe venné. A 6. ábra a fenti mondat fókuszos értelmezését mutatja egy egyszerűsített f-szerkezeten.

6. ábra: 1. funkcionális szerkezet

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az emelt mondatrész a *mond* thematikus tárgya, és anaforikus kontroll van eme tárgy és a beágyazott ige alanya között. Ezt a beágyazott alanyt az f-szerkezetben egy „pro” jelöli, de fontos különbség a chomskyánus modellekben megjelenő „pro”-tól, hogy az összetevős szerkezetben nem jelenik meg, hiszen az LFG nem ért egyet az üres kategóriák összetevős szerkezetbeli megjelenésével. Az anaforikus azonosítás azért fontos, mert ez biztosítja, hogy lehetőség legyen az olyan egyeztetéssel variációkra, mint az E/3-T/3 variáció a beágyazott ige¹², lásd (4b). Az anaforikus egyesítést ki kell kötni az ige lexikai tételében:

$$(18) \text{ mond } < (\text{SUBJ})(\text{OBJ})(\text{COMP}) > \\ (\text{OBJ INDEX}) = (\text{COMP SUBJ INDEX})$$

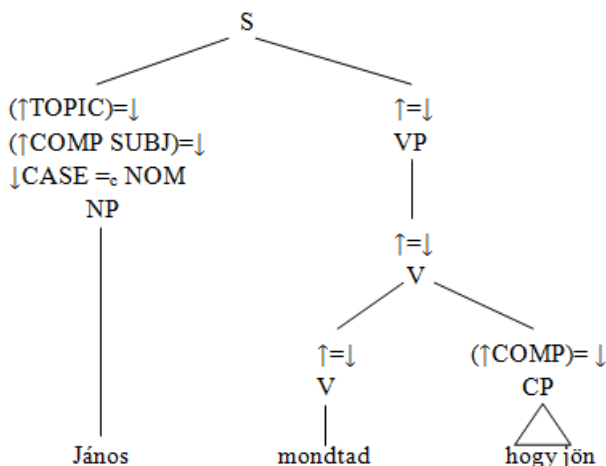
¹² Az anaforikus viszony egy lazább, szemantikai jellegű kapcsolatot jelent két összetevő között, szemben a funkcionális azonosítás szigorú szintaktikai kapcsolatával. A kétfajta egyesítésnek egy kiváló összehasonlítása található Falk (2001: 141–143)-ban.

Ez a lexikai tétel azt fejezi ki, hogy a *mond* előír egy alanyt, egy tárgyat és egy COMP-ot, valamint hogy a tárgy és a COMP-ban található alany ugyanarra az entitásra utal. Erre utal formálisan az 1. funkcionális szerkezetben a *János*-on és a beágyazott „pro”-n lévő index.

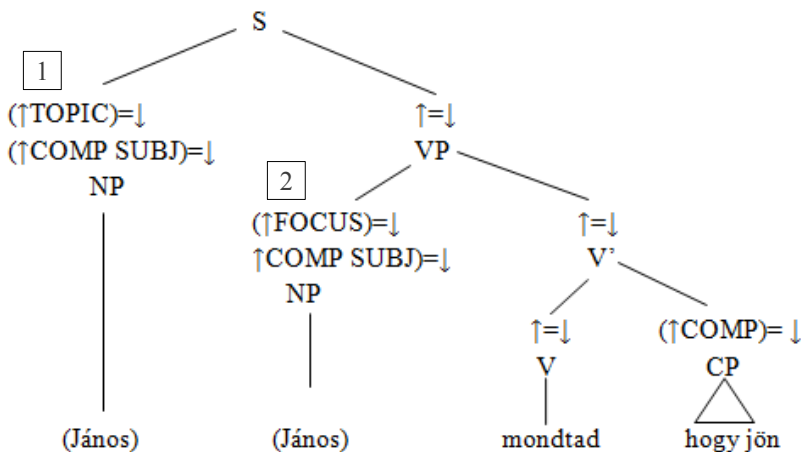
Térjünk most rá azokra a beszélőkre, akik számára az alanyesetű emelt alanyok csak topikként fogadhatóak el. Az ő nyelvtanuk az alábbi újraíró szabályt tartalmazza:

$$\begin{array}{lll}
 (19) \text{ S} & \rightarrow & (\text{NP}) \qquad \qquad \text{VP} \\
 & & (\uparrow\text{TOPIC})=\downarrow \qquad \qquad \uparrow=\downarrow \\
 & & (\uparrow\text{COMP SUBJ})=\downarrow \\
 & & \downarrow\text{CASE} =_c \text{NOM}
 \end{array}$$

Ennek és a már (16)-ban és (17)-ben ismertetett újraíró szabályoknak a segítségével az alábbi szerkezetet tudják előállítani:

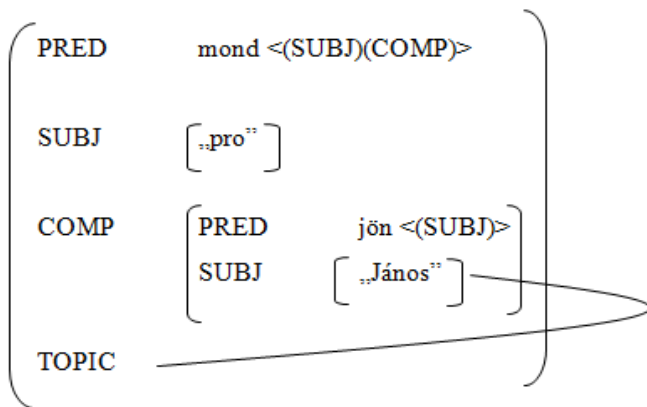

A két alternatívát az 5. ábrához hasonlóan mutatjuk be a 8. ábrán, és itt az 1-gyel jelölt annotáció előzi meg a 2-vel jelöltet.

8. ábra: 3. annotált összetevős szerkezet

Az f-szerkezet, ami ebből a jelöletlen, topikos verziót mutatja, így néz ki:

9. ábra: 2. funkcionális szerkezet

Itt a *mond*-dal az emelt mondatrésznek nincs semmilyen kapcsolata. Tehát itt a *mond*-hoz egy másik lexikai tételt kell rendelnünk:

(21) *mond* <(SUBJ)(COMP)>

Mivel ez a lexikai tétel nem tartalmaz semmilyen információt az emelt mondatrész és a beágyazott alany viszonyáról, az újrainró szabályból következő funkcionális azonosítás jön létre. Emiatt nem lehetségesek az egyeztetési variációk.

Végül szeretnék pár szót szólni arról, hogy mi lehet a preferenciák hátterében, azaz miért van az, hogy az alanyesetű emelt összetevők esetén a topik, a tárgyesetűek esetén pedig a fókusz a preferált diskurzusfunkció. Két hipotézist állíthatunk fel, de döntení jelen pillanatban nem áll módomban. Az egyik ok lehet az, amit egy névtelen bírálóm is felvetett, hogy az alany (SUBJ) nyelvtani funkció az LFG-ben az egyetlen funkció, ami már alapesetben is topik. Másrészt azt is felvethetjük, hogy az esetek és a diskurzusfunkciók között is fennáll egyfajta hierarchia, ahol a tárgyeset és a fókusz valamilyen módon jelöltebb, mint az alanyeset és a topik, és a nyelvtenban van egy olyan megszorítás, hogy az eset jelöltsége korrelál a diskurzusfunkció jelöltségével. Fontos kérdések ezek, hiszen ilyen fajta hipotézisekből kiindulva juthatunk el azokhoz a megszorításokhoz, amivel formálisan, OT-jellegűen biztosíthatjuk a preferenciákat.

Összegzés

Ebben a dolgozatban a fókuszemelés néven ismert jelenségkört jártam körül, az alanyok emelését állítva a középpontba. Amellett érveltem, hogy nem minden konfigurációt lehet fókuszemelésnek tekinteni azok közül, amelyeket az eddigi elemzések annak tartottak. Ha az emelt alany alanyesetben áll, sokkal természetesebb azt topikemelésnek értelmezni, és csak a beszélők egy része számára elfogadható fókuszemelésként. Ezeket az állításaimat empirikus kísérletekkel igazoltam és LFG-keretben modelleztem.

A jövőben mindenképpen a kutatás folytatása és bővítése kívánatos, több irányba is. Amint azt a 3.1. részben jeleztem, az *azt* névmás tematikussága (és ezzel összefüggésben az emelt összetevők tematikussága) nem lezárt kérdés. További fontos feladat az OT-jellegű annotáció-rangsorolás részleteinek kidolgozása, lehetőleg olyan megszorítások feltárásával, amelyek lehetővé teszik a szerkezet egyéb nyelvekkel való összevetését. Harmadrészt az elemzést ki kell bővíteni, hogy magába foglalja az emelt tárgyakat, oblikvuszokat és adjunktumokat is.

Hivatkozások

- Bresnan, Joan 2001. *Lexical-Functional Syntax*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Coppock, Elizabeth 2003. Sometimes it's hard to be coherent. In Miriam Butt – Tracy H. King (eds.) *Proceedings of the LFG03 Conference*. Stanford, CSLI Publications, 126–143.
- Dalrymple, Mary 2001. *Lexical Functional Grammar*. San Diego, Academic Press.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Falk, Yehuda N. 2001. *Lexical-functional grammar*, Stanford, CSLI.
- Gervain Judit 2002. *Linguistic methodology and microvariation in language: The case of operator-raising in Hungarian*. MA-szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem.
- Jánosi Adrienn 2011. Long-distance split focalization in Hungarian: Movement or base-generation? Konferencia-előadás, *10th International Conference on the Structure of Hungarian*. 2011. augusztus 28. Lund
- Kálmán László (szerk.) 2001. *Leíró magyar nyelvtan*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VI.) Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kenesi István 1994. Subordinate clauses. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *The syntactic structure of Hungarian*, San Diego, Academic Press, 141–165.
- Komlósy András 2001. *A lexikai–funkcionális grammatika mondattanának alapgondjai* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VII. Nem-transzformációs nyelvtanok I). Budapest, Tinta könyvkiadó.
- Laczkó Tibor – Rákosi György 2010. Where do Hungarian Preverbal Constituents Go in English Sentences? In Balogné Bérces Katalin – Földváry Kinga – Mészárosné Kóris Rita (eds.) *HUSSE10-Linx: Linguistics Volume. Proceedings of the HUSSE10 Conference, 27–29 January 2011*, 2–17 [<http://mek.oszk.hu/10100/10172>].
- Lipták Anikó 1998. A magyar fókuszemelések egy minimalista elemzése. *A Mai Magyar Nyelv Leírásának Újabb Módszerei* 3: 93–116.
- Prince, Alan – Smolensky, Paul 1993. *Optimality theory: Constraint interaction in generative grammar* (RuCCS Technical Report #2 ed.). Piscataway, (NJ), Rutgers University Center for Cognitive Science.

Rákosi György – Laczkó Tibor 2005. Verbal category and nominal function: Evidence from Hungarian subject clauses. In Miriam Butt – Tracy H. King (eds.) *Proceedings of the LFG05 Conference*. Stanford, CSLI Publications. 353–370.

Szűcs Péter 2011. *On Operator Raising in Hungarian*. MA-szakdolgozat, Debreceni Egyetem.